

Такім чынам, сістэмнасць беларускіх эканамічных тэрмінаў праяўляецца ў большасці выпадкаў у плане зместу, а не ў плане выражэння, але знаходзіць сваё адлюстраванне і ў плане зместу, і ў плане выражэння адначасова. Тэрміны з'яўляюцца сістэмнымі ў тым выпадку, калі ў іх значэннях выяўляецца агульная інтэгральная і дыферэнцыяльная прыметы і яны пабудаваны па адной словаўтваральнай мадэлі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Акуленка, А. А., Вештарт, Г. Ф., Трухан Т. М. Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў / А. А. Акуленка і інш. – Мінск: Права і эканоміка, 2011. – 123 с.
2. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Вып. 17 : Слоўнік бухгалтарскай тэрміналогіі : расійска-беларускі слоўнік : праект. – Менск, 1928. – 71 с.
3. Краткий англо-белорусско-русский экономический словарь / Под ред. Л. С. Решетовой. – Мінск, 1995. – 45 с.
4. Лапідус, І. Палітычная эканомія ў сувязі з тэорыяй савецкай гаспадаркі / І. Лапідус. – Мінск: Белдзяржвыд., 1931. – 516 с.
5. Лаўрыновіч, Н. В. Лексіка-семантычная арганізацыя і структурна-дэрывацыйная тыпалогія сучаснай беларускай заалагічнай тэрміналогіі: Дыс. на атрыманне вучон. ступ. канд. філал. навук: 10.02.01 / Н. В. Лаўрыновіч. – Мінск, 2012. – 247 с.
6. Мишкевич, М. В., Василевская, Л. И., Ермаков, В. Н., Плотницкий, М.И. Словарь-справочник по современной экономике: На пяти языках / Под общ. ред. М. И. Плотницкого, М. В. Мишкевича. – Мінск: Выш. шк., 1996. – 364 с.
7. Наталевич, О. Г., Юнаш, М. Н., Огородникова, С.В. Русско-белорусский словарь экономических терминов / О. Г. Наталевич и др. – Мінск: БГЭУ, 2010. – 47 с.
8. Розенталь, Д. Э., Теленкова, М. А. Словарь-справочник терминов / Д. Э. Розенталь и др. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: «Просвещение», 1976.

І.І. Савіцкая

ЛЕКСІЧНАЯ ДЫНАМІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: АД 20-Х ГГ. XX СТ. ДА ПАЧАТКУ XXI СТ.

1920-я гады XX ст. – перыяд актыўнай работы ў галіне лексікалогіі і лексікаграфіі, якая абапіралася на здабыткі беларускага слоўніцтва дарэвалюцыйнага часу. Варта адзначыць, што тагачасныя слоўнікі дэманстравалі змены ў семантычнай структуры слова на працягу пэўнага часу, вылучэнне або адасабленне некаторых яго адценняў, перастаноўку яго цэнтральных і перыферычных значэнняў, вылучэнне лексем абмежаванага ўжытку як спосабу папаўнення слоўнікавага складу мовы.

Напрыклад, у перыяд бурнага развіцця і нармалізацыі беларускай мовы слоўнік адлюстроўваў працэс пранікнення ў тагачасны лексічны склад абласных слоў (дыялектызмаў ці, як яшчэ іх называлі ў той час, рэгіяналізмаў). Аналіз дыялектнай лексікі ў слоўніках 20-х гадоў дае магчымасць меркаваць аб “празрыстасці” стыляў літаратурнай мовы, аб шляхах пранікнення лакальнай лексікі ў помнікі, аб узбагачэнні слоўнікавага складу літаратурнай мовы за кошт народных гаворак.

Працэс увядзення ў слоўнікі аказіянальных і запазычаных слоў таксама адлюстроўвае магчымасці нацыянальнага словаўтварэння і словаўжывання ў плане нармалізацыі літаратурнай мовы. Па ўзроўню адлюстравання аказіяналізмаў і запазычанняў без аднабакова-пурыстычнага асвятлення гэтага пытання можна меркаваць пра іх лёс, які залежыць ад сукупнасці чыста моўных і экстралінгвістычных фактараў.

Беларускія слоўнікі 20-х гадоў ХХ ст. ("Практычны расійска-беларускі слоўнік" М. Байкова і М. Гарэцкага (1924), "Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік" З. Верас (1924), "Беларуска-расійскі слоўнік" (1925) і "Расійска-беларускі слоўнік" (1928) М. Байкова і С. Некрашэвіча і інш.) адлюстроўвалі асноўныя тэндэнцыі і напрамкі тагачаснага словаўжывання і насілі нарматыўны характар. Аднак у працэсе пастаяннага прыстасавання моўнай сістэмы да новых умоў перадачы інфармацыі ў ёй [сістэме] назіраюцца ўнутраныя змены як вынік лексічнай дынамікі ў дыяхраніі. Таму пры аналізе дынамікі моўнага развіцця неабходна ўлічваць розніцу паміж станам лексікі ў розныя эпохі і разнастайныя формы ўзаемадзеяння паміж рознымі лексічнымі сістэмамі.

Адным з асноўных працэсаў, які закрануў беларускую лексічную сістэму, можна лічыць размежаванне стылістычных пластоў як паказчык варыянтнасці словаўжывання, паколькі функцыянальна-стылістычная афарбоўка слоў абумоўлена грамадскім характарам мовы і звязана з частотным выкарыстаннем слова ў пэўнай сферы маўлення, у пэўным функцыянальным стылі. Грамадска-палітычная атмасфера, у якой развіваецца тая ці іншая мова, можа вызначыць тыпы і мадэлі ўжывання адзінак гэтай мовы, павышаць або зніжаць пазнавальнае, каштоўнаснае значэнне гэтых адзінак, а таксама ўплываць на іх функцыі.

Дынаміка семантычных змен лексем, прапанаваных у лексікаграфічных даведніках 20-х гадоў ХХ ст., лепш за ўсё прасочваецца ў параўнанні з матэрыялам сучасных нарматыўных слоўнікаў, якія адлюстроўваюць якасныя змены мовы, абумоўленыя ўплывам і ўзаемадзеяннем шматлікіх знешніх фактараў з унутранымі заканамернасцямі моўнага развіцця. Гэтае ўзаемадзеянне праявілася ў форме папаўнення лексікі новымі словамі і ў выпрацоўцы і стабілізацыі функцыянальных стыляў беларускай літаратурнай мовы, у выніку чаго адбыліся зрухі ў межах сінанімічных радоў і ўвогуле пластоў лексікі.

Аналіз слоўнікаў дае матэрыял для вызначэння пераходу пэўных тагачасных лексем у разрад сродкаў функцыянальна абмежаванага ўжытку. Прычым невялікі аб'ём і практычныя мэты складання (арыентацыя на паўсядзённае выкарыстанне лексем) беларускіх лексікаграфічных крыніц першых паслярэвалюцыйных гадоў абумовілі наяўнасць малой колькасці слоў, нейтральных з эмацыянальна-экспрэсіўнага пункту гледжання, якія затым перайшлі ў разрад афіцыйных, кніжных або спецыяльных і набылі адпаведныя паметы: *скрыжаль* – *табліца ПРБС, 215; ПРБС-2, 153; (кніжн.). 1. Дошка, пліта з напісаным на ёй тэкстам (пераважна свяшчэнным, культавым). 2. перан. Пра тое, што захоўвае, куды занесены памятныя падзеі, даты, імёны і пад. ТСБМ-*

5/1, 185; ТСБЛМ, 605; **действующий** – чынны ПРБС, 45; ПРБС-2, 35; (кніжн.).
1. Дзейсны, актыўны. 2. Важны, салідны ТСБМ-5/2, 328; ТСБЛМ, 750;
дажывотны – пожизненный ПРБС, 167; ПРБС-2, 119; **дажыціцё** (афіц.). Час,
які застаецца жыць да смерці ТСБЛМ, 165.

І наадварот, даволі шырока ў слоўніках былі прадстаўлены словы, якія ў сучаснай беларускай мове набылі статус размоўных, абласных або ўстарэлых¹⁰.

Статус размоўных атрымалі словы наступных прадметна-тэматычных груп:

- рэаліі побыту і жыццядзейнасці чалавека: **кусанік** – *огрызок, кусок* НБМС, 133; ПРБС, 123; ПРБС-2, 90; ПРБС, 129; ПРБС-2, 94; ТСБЛМ, 309; **нагавіцы** – *панталоны, брюки* ПРБС, 147; ПРБС-2, 105; ПРБС, 20; ТСБМ-3, 224; ТСБЛМ, 360; **пушка** – *коробка, баул* МБС, 67; ПРБС-12; ПРБС, 84; ТСБМ-4, 528; ТСБЛМ, 527; **сукня** – *платье* ПРБС, 156; ПРБС-2, 111; ТСБМ-5/1, 373;

- асобасныя характарыстыкі чалавека: **гулец** – *принимающий участие в игре, гуляка, игрок* НБМС, 64; ПРБС, 42; ПРБС-2, 34; ПРБС, 70; ПРБС-2, 52; ТСБМ-2, 94; ТСБЛМ, 160; **наступнік** – *наследник, преемник* МБС, 82; НБМС, 157; ПРБС, 107; ПРБС-2, 79; ПРБС, 181; ПРБС-2, 128; ТСБМ-3, 317; **шатан** – *сатана* ПРБС, 210; ПРБС-2, 149; ТСБМ-5/2, 358; ТСБЛМ, 756;

- назвы грамадскіх і прававых з'яў: **назычка** – *ссуда* ПРБС, 224; ПРБС-2, 158; ТСБМ-3, 604; **радоўка** – *очередь* МБС, 99; ТСБМ-4, 556; ТСБЛМ, 533; **спадкі** – *наследство* ПРБС, 107; ПРБС-2, 79; ТСБМ-5/1, 241; ТСБЛМ, 614;

- характарыстыкі разумовых працэсаў і фізічнага стану: **галас** – *шум* ПРБС, 252; ТСБМ-2, 17; ТСБЛМ, 141; **любошчы** – *любовь* МБС, 73; ТСБМ-3, 67; **лятунак** – *мечта* МБС, 75; НБМС, 140; ТСБМ-3, 76; **правіна, -нка** – *проступок* ПРБС-2, 136; ТСБМ-4, 308; **пуд** – *испуг, переполох* НБМС, 194; ТСБМ-4, 515; **турбацыя** – *беспокойство* МБС, 10; ТСБМ-5/1, 554;

- абазначэнні прыродных з'яў: **сухмень** – *засуха, бездождие* НБМС, 224; ПРБС, 65; ПРБС, 13; ПРБС-2, 12; ПРБС-2, 49; ТСБМ-5/1, 399; ТСБЛМ, 640; **хлюпа** – *слякоть* ПРБС, 217; ПРБС-2, 154; ТСБМ-5/2, 203; ТСБМ-5/2, 204; **цямнота** – *темнота* ПРБС, 229; ПРБС-2, 163; ТСБМ-5/2, 281; ТСБЛМ, 739.

- знешнія або якасныя прыметы з указаннем на матэрыял і функцыянальныя ўласцівасці: **волкі** – *сырой* ПРБС, 228; ПРБС-2, 162; ТСБМ-1, 503-504; ТСБЛМ, 116; **зімны** – *студеный* ПРБС, 226; ПРБС-2, 160; ТСБМ-2, 474; **ліпнёвы** – *июльский* МБС, 61; ПРБС, 76; ПРБС-2, 57; ТСБМ-3, 48; **пекны** – *красивый* ПРБС, 85; ТСБМ-4, 153; **прыёмовы** – *приемный* ПРБС, 185; ПРБС-2, 131; ТСБМ-4, 434;

- абазначэнні фізічных дзеянняў, станаў і псіхічных працэсаў: **галадаваць** – *голодать* ПРБС, 40; ПРБС-2, 32; ТСБМ-2, 16; **гарлаць** – *галдеть, орать* ПРБС-2, 30; ПРБС-2, 97; ТСБМ-2, 31; **дэклараваць** – *обещать* МБС, 92; ТСЛБМ, 167; **набрацца** – *сочетаться браком* ПРБС, 222; ПРБС-2, 157; ТСБМ-

¹⁰ Паколькі ў лексікаграфічных крыніцах 20-х гадоў стылістычная прыналежнасць лексем не ўказвалася або ўказвалася надзвычай рэдка (гл. раздзел 3.1), то тыя словы, якія не мелі стылістычных памет, мяркуюцца як нейтральныя. Перамяшчэнні ўнутры сінанімічных радоў аналізуецца ў параўнанні з матэрыяламі сучасных слоўнікаў (ТСБМ, ТСБЛМ).

3, 465; **турыць** – гнать ПРБС-2, 31; ТСБМ-5/1, 557; ТСБЛМ, 669; **увінаць** – обертывають ПРБС, 124; ПРБС-2, 90; ТСБМ-5/1, 605;

- абстрактныя і канкрэтныя прыметы, уласцівыя адушаўлёным і неадушаўлёным аб'ектам і дзеянням: **відочна** – очевидно, видимо, наяву, явна МБС, 99; ПРБС, 25; ПРБС-2, 20; ПРБС, 109; ПРБС, 254; ТСБМ-1, 488; **латвей** – легчэ МБС, 70; ТСБМ-3, 27; **распачліва** – отчаянно ПРБС, 144; ТСБМ-4, 662; **шчасна** – счастливо НБМС, 258; ТСБМ-5/2, 417; ТСБЛМ, 766.

Функцыянаванне некаторых слоў абмежавана выкарыстаннем іх у пэўны гістарычны перыяд, абазначэнем пэўных гістарычных рэалій, зарэгістраваных слоўнікамі 20-х гадоў. Такія словы з'яўляюцца гістарызмамі і маюць памету *гіст.*: **асаднік** – поселенец ПРБС, 175; ПРБС-2, 124; (*гіст.*) У Польшчы ў перыяд з 1920 па 1936 год – урадавы пасяленец-каланіст на заходнебеларускіх, пераважна пагранічных землях ТСБМ-1, 274; **пасэсія** – аренда, откуп ПРБС, 9; ПРБС, 141; (*гіст.*) Зямельнае арэнднае ўладанне ТСБМ-4, 97; **тлумач** – истолкователь ПРБС, 76; ПРБС-2, 56; (*гіст.*) Асоба, якая выкарыстоўвалася для вуснага перакладу з замежнай мовы ў час размовы. // Службовая асоба, якая выконвала абавязкі перакладчыка ў час афіцыйных перагавораў ТСБМ-5/1, 491.

Функцыянаванне лексічных архаізмаў (уласна ўстарэлай лексікі, якая мае памету *уст.*) звязана з фіксацыяй сучаснымі слоўнікамі назваў рэалій, якія ў слоўніках 20-х гадоў абазначалі:

- назвы асоб: **мурын** – негр ПРБС, 111; ПРБС-2, 82; (*уст.*) Негр ТСБМ-3, 183; **фактор** – посредник ПРБС, 175; ПРБС-2, 125; **фактар** Пасрэднік, камісіянер (*уст.*) ТСБМ-5/2, 103; ТСБЛМ, 705;

- назвы памяшканняў і пабудоў: **гаспода** – усадыба МБС, 136; НБМС, 57; (*уст.*) Дом, жыллё гаспадара ТСБМ-2, 38; **карчма** – ресторан ПРБС, 206; (*уст.*) Заезны дом з начлегам у дарэвалюцыйнай Беларусі, на Украіне і ў Польшчы ТСБЛМ, 281; **паперня** – бумажная фабрыка, бумагопрядільня, писчебумажная фабрыка НБМС, 179; ПРБС, 20; ПРБС-2, 17; ПРБС, 155; ПРБС-2, 11; ПРБС, 242; ПРБС-2, 170; (*уст.*) Папяровая фабрыка ТСБМ-4, 20;

- назвы побытавых прадметаў, прылад і дзеянняў: **атрамэнт** – чернила ПРБС, 248; ПРБС-2, 174; (*уст.*) Тое, што і чарніла ТСБМ-1, 197; ТСБЛМ, 72; **мошаст** – бархат МБС, 9; ПРБС, 12; ПРБС-2, 11; (*уст.*) Крэп, аксаміт ТСБМ-3, 176; ТСБЛМ, 350; **ніжнік** – валет в картах НБМС, 163; ПРБС, 21; ПРБС-2, 17; (*уст.*) Малодшая фігура ў ігральных картах; валет ТСБМ-3, 406; **рондаль** – каструля ПРБС, 78; ПРБС-2, 58; (*уст.*) Каструля з ручкай ТСБМ-4, 715; ТСБЛМ, 564;

- назвы маральна-прававых рэалій, выражаных аддзяслоўнымі назоўнікамі: **заказ** – запрет ПРБС, 63; ПРБС-2, 48; (*уст.*) Забарона ТСБМ-2, 319; **заказаць** (*уст.*) Забараніць, зрабіць недаступным ТСБЛМ, 212; **тэстамэнт** – завешчание НБМС, 234; (*уст.*) Завяшчанне ТСБМ-5/1, 482;

- назвы ўласцівай псіхічнага і фізічнага стану чалавека: **амбарас** – беспокойство, неприятная возня МБС, 10; НБМС, 16; (*уст.*) Клопаты, турботы, непакой ТСБМ-1, 228; **падвей** – болезнь, простуда, паралич (от ветра?) НБМС, 172; (*уст.*) Хвароба, якая здараецца, калі прахопіць скразняком;

параліч ТСБМ-3, 517; **флегма** – мокрота МБС, 76; (уст.) Слізь, макрота ТСБМ-5/2, 141.

Імкненне пазбегнуць або замяніць нематываванае запазычанне прывяло ў сучаснай беларускай мове, у прыватнасці, у публіцыстыцы, да ўдакладнення структуры некаторых вытворных слоў, замены або колькаснага змянення афіксаў у словаформах: *абраны* замест *выбраны*; *панішчыць* замест *знішчыць*; *апавяданнік*, *даследнік* замест *апавядальнік*, *даследчык*; *выступ*, *выстава*, *тэза* замест *выступленне*, *выстаўка*, *тэзіс* і г.д. Назіраецца актывізацыя функцыянавання лексем тыпу *асадка* (ручка для пісьма), *страўня* (сталовая) і інш.

Перамяшчэнні ў межах сінанімічных радоў адбываюцца з той прычыны, што слоўнікавы склад мовы рэагуе на змены ў грамадска-палітычнай, эканамічнай і навукова-тэхнічнай сферах жыцця грамадства, і гэта адбываецца на ступені актыўнасці частак яго слоўнікавага запасу. Змены ў сучаснай сістэме беларускай лексікі залежаць, падобна як і ў 20-я гады, ад унутры- і пазамоўных фактараў і выцякаюць з імкнення грамадскасці як мага аддаліцца ад рускай мовы з прыцягненнем ўнутраных моўных рэсурсаў або шляхам запазычання, перш за ўсё польскай і ўкраінскай моў.

Прынятыя скарачэнні:

МБС – Гарэцкі М., Гарэцкі Г. Маскоўска-беларускі слоўнік. – Выд. 2-е, з папр. і вялікімі дадат. – Вільня: Б.в., 1920. – 144 с.

НБМС – Гарэцкі М. Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік / Рэд. Я. Станкеўчыка. – Выд. 2-е, стэр. – Вільня: Друк. "Віленскага выдавецтва", 1921. – 264 с.

ПРБС – Байкоў М., Гарэцкі М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. – Мінск: Выд. "Белтрэстдрук", 1924. – 261 с.

ПРБС-2 – Байкоў М., Гарэцкі М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. – Выд. 2-е, выпр. і дап. – Мінск: ДВБ, 1926. – 192 с.

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / Пад рэд.: М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: Бел. Энцыкл., 1996. – 783 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: Выд-ва "Бел. сав. энцыкл.", 1977-1984. – Т. 1-5.

А. Л. Садоўская

БЕЛАРУСКАЯ ЭТНАФРАЗЕАЛОГІЯ Ў ДЫНАМІЦЫ РАЗВІЦЦЯ

Тэрмін «этнафразеалогія» ўведзены ў навуковы зварот гомельскім моваведам прафесарам У. І. Ковалем і, як і многія іншыя лінгвістычныя тэрміны, ужываецца на сёння ў некалькіх значэннях. З аднаго боку, У. І. Коваль называе этнафразеалогіяй «частку фразеалагічнага фонду, у якой адлюстравана традыцыйная народная духоўная культура, захаваная ў свядомасці носьбітаў мовы, нягледзячы на супрацьдзеянне з боку хрысціянства і актыўны ўплыў на яе навуковага светапогляду» [18, с. 6]. Этнафраземы, што сталі аб'ектам даследавання ў доктарскай дысертацыі цытаванага аўтара, уяўляюць сабой асобую разнавіднасць нематываваных (семантычна непадзельных) устойлівых